

France Škerl

DRUGI TRŽAŠKI PROCES

Priprave za proces proti Pinku Tomažiču in tovarišem ali na drugi tržaški proces, kakor se navadno imenuje, so trajale precej dolgo. Od aretacije Pinka Tomažiča do procesa je namreč preteklo celo leto in pol, kar je bila tudi za take procese precej dolga doba.

Drugi tržaški proces je bil pravzaprav obračun za dejanja, ki so jih obtoženci izvršili pred začetkom narodnoosvobodilnega boja, njegov konec pa se je že odigral v času, ko je že tudi Primorsko začel zajemati val narodnoosvobodilnega boja in je tako bil proces že naperjen tudi proti osvobodilni fronti, proti slovenskemu partizanstvu.

V pripravah za proces moramo razlikovati predvsem dve plati, preiskovalni postopek in zunanje politične momente, ki so vplivali na čas, kdaj naj bi proces bil, na razvrstitev obtožencev oziroma poudarjanje, katera skupina je bila važnejša.

Preiskovalni zapor je bil mučno obdobje za zapornike. Policija je uporabljala najbolj nečloveške metode pri izsiljevanju izjav in priznanj. Na dnevnem redu so bila tudi zaslišanja ponoči. O nečloveškem ravnanju policije z aretiranci obstoje spomini, ki jih je po vojni napisal Alojz Besednjak iz Branika, eden od aretirancev in strahotno mučenih ljudi v preiskovalnem zaporu. V njih je opisal kaj je sam osebno moral doživeti v kreppljih preiskovalne policije.¹

Med mučitelji je imel vidno mesto dr. Gennaro Perla, ki je po Čermeljevih besedah s svojim surovim pretepanjem izdatno pripomogel k napihnitvi procesa.² Njegovi agenti so se zlasti zaganjali proti osumljenim organizatorjem protifašistične dejavnosti in tako imenovanim teroristom. Preiskovalni postopek je tékel v tržaških zaporih »Coroneo«, posamezne aretirance pa so vodili tudi drugam na zaslišanje in mučenje, npr. v Koper, kakor pripoveduje in opisuje Alojz Besednjak. Zasliševavci so bili izredno surovi in brezobzirni, saj so imeli popolna pooblastila. Vidko Vremec je v Primorskem dnevniku decembra 1963 pokazal nekaj ljudi, kako so jih mučili policijski agenti. Med njimi so bili komunist Slavko Škamperle, Ivan Ivančič, Ivan Gašperšič, Pinko Tomažič.³

Zaradi brezmejnih mučenj je prišlo tudi do tragičnih žrtev. Prva žrtev takega nasilja je postal Slavko Škamperle. Že od vsega začetka so hoteli iz njega iztisniti priznanje, da se je ukvarjal z zbiranjem orožja.

¹ Spomini v arhivu IZGD.

² L. Čermelj, Ob tržaškem procesu 1941, str. 65.

³ Uprli so se fašizmu, Prim. dnevnik 13. XII. 1963, št. 295.

Mučili so ga teden dni, dokler ni podlegel. Po Premčevih spominih so mu naposled v hrano pomešali alkaloidni prašek, nakar mu je počilo črevesje in je zastrupljen umrl. Razširili so vest, da je napravil samomor.⁴ Verjetno to mnenje ni pravilno in je podlegel mučenju. Edvarda Mlekuža iz Bovca so na preiskavi v rimskih zaporih tako zdelali, da po vrnitvi v Trst zaradi izmučenosti procesu sploh ni mogel prisostvovati. Adolfa Uršiča, študenta tehnike, so tako izmučili živčno, da se mu je prav na procesu omračil um, tako da so ga morali odpeljati iz dvorane. Posebno pozornost je vzbudila izjava enega obtožencev, ki jo je dal na samem procesu, potem ko je predsedniku zanikal izjave, ki jih je podpisal v preiskavi. Po Čermelju je bil tisti obtoženec Simon Kos, ki je tedaj rekel: »Tudi vi bi to storili, če bi vas tako mučili kakor mene. Moje trpljenje je bilo hujše kot Kristusovo«. Pri tem si je razgrnil prsi, da bi pokazal brazgotine na telesu.⁵ Po mnenju dr. Franceta Tončiča je omenjeno izjavo dal Ivan Ivančič, ki je rekel: »Poglejte Kristusa na križu, Ekscelenca: le on je morda toliko trpel, kolikor jaz... Če bi vi, Ekscelenca, bili takrat v mojem položaju, bi bili gotovo brez obotavljanja podpisali tudi svojo smrtno obsodbo, samo da se tisti hip rešite.«⁶ Obe izjavi sta si vsebinsko precej blizu. Oba avtorja sta jo zapisala po spominu in verjetno vsak nekoliko po svoje. Težji problem je pravzaprav v tem, kdo jo je izrekel, ali Ivančič ali Kos. O Ivančiču sicer tudi Čermelj pripoveduje, da so se fašisti več mesecev znašali nad njim in počenjali z njim vse mogoče stvari. Obtoževali so ga sabotаж in diverzij, toda ni klonil. Bil je upornega duha in telesa. V njem je živela neizmer-na ljubezen do rodne Tolminske. Celo fašistični biriči so ga naposled

⁴ Vidko Vremec, Uprli so se fašizmu, ibid.

⁵ L. Čermelj, Ob tržaškem procesu, str. 52, 56, 62, 68. O Simonu Kosu je šef grahovske karabinjerske postaje, brigadir Michele Lozupone 18. aprila 1941 napisal zanimivo karakteristiko, ki so jo zahtevali njegovi nadrejeni, ko je Simon Kos bil že v zaporu: Pošiljam na zahtevo informacije o Simonu Kosu. Sin Simona in Lucije Ortar, rojen 28. 10. 1911 v Rutu pri Grahovem, kmet. 1. Vojsko je služil v sanitetni enoti v Firenzah od 17. 3. 1932 do 5. 9. 1933. Ni se udeležil nobene vojne operacije. 2. Razvija svojo dejavnost na domačem kmečkem posestvu in ker to posestvo leži v bližini meje, ni nihče dvomil o njegovem zadržanju. On pa je vedno izražal ideje, sovražne naši vladi, ker je simpatiziral s slovensko. 3. Ni vpisan v stranko in ne pripada milici. 4. Živi v dobrih gospodarskih in finančnih pogojih. 5. Nasproti režimu je bil vedno nasproten, prezirajoč njegove ustanove. Odkrito pa pred aretacijo ni nikoli dal razloga za noben političen očitke. Ni znano, če pri lokalnih organih stranke ali milice obstajajo kakšne politične zabeležbe v njegovo breme. V njegovi družini so razen njega oče Simon, mati Lucia Ortar, kmetica, rodna brata Josip... sedaj zaprt... Ciril, sedaj v vojaški službi in sestra Josipina, rojena 3. 5. 1920 tudi v Rutu, tam stanujoča. Ciril rojen 24. 3. 1918, študent teologije, se je vedno kazal kot zelo oster sovražnik Italije in zlasti fašističnega režima. Krožijo glasovi, da je leta 1938 raztrgal ducejevo fotografijo, ki je bila pritrjena na zid hiše v Rutu. V preteklem novembru je bil Josip aretiran zaradi istih dejanj kakor Simon. Vsi drugi, čeprav so vedno kazali dvomljiva italijanska čustva, niso nikoli dali razloga ne za politične ne za moralne očitke. — Pripada arijski rasi in izpoveduje katoliško vero. (Dopis grahovske karabinjerske postaje No 33/34 z dne 18. 4. 1941. Fasc. 994/IV.)

⁶ Dr. France Tončič, Celica 41, Primorski dnevnik 4. XI. 1945, št. 149.

morali občudovati.⁷ Na procesu je ravnodušno poslušal hude obtožbe. Na njegovem telesu in izmučenem obrazu so bili vidni sledovi mučenja. Sodnikom je odkrito povedal, da noben človek ne more vedeti za nečloveško trpljenje, ki so mu ga prizadejali med preiskavo.⁸

Ravnanje z zaporniki so fašistični agenti nekoliko omilili po Škamperlovi smrti. Nekatere med njimi so začeli spuščati na kratke dnevne sprehode na jetniško dvorišče.

Zelo pomembno dejstvo pri druge tržaškem procesu je bilo, da so na priprave nanj vplivale tendence italijanske zunanje politike. S tem problemom se je bavil dr. Ivo Juvančič in o njem napisal krajšo študijo, ki jo je objavil Jadranski zbornik IV/1959—1960 pod naslovom »Drugi tržčanski proces i njegova politička pozadina godine 1940—1941«. V slovenskem jeziku jo je objavil Primorski dnevnik pod dvojnimi naslovom »Priprave drugega tržaškega procesa v luči njegovega političnega ozadja«⁹ in »Priprave na drugi tržaški proces — Obsodbe in odmevi«.¹⁰

Po mnenju avtorja navedene študije so se aretacije 1940 začele, ko se je fašistična Italija odločila, da stopi v vojno na strani Nemčije. Na znotraj se je odločila zapreti tiste, ki bi utegnili vznemirjati notranjo fronto. Začeli so s komunisti. Toda preiskave so odkrivale nova spoznanja in za prvim junijskim valom aretacij je prišel nov val v septembru, ki je dal nove ljudi in nova spoznanja. Zadnje aretacije so bile že po zlomu stare Jugoslavije, npr. dr. Lava Čermelja v Ljubljani 20. aprila 1941. Za komunisti so zaprli veliko število izobražencev in študentov. Za njimi oziroma vzporedno z njimi pa skupino ljudi, ki so jo označili kot iredentistično-nacionalistično oziroma teroristično.

V junijskem valu so zaprli 149 ljudi. Pri zaslišanju so ugotovili, da so komunisti hoteli ustanoviti slovensko sovjetsko republiko, ki bi obsegala jugoslovansko Slovenijo, Julijsko Benečijo in Koroško. V tem konceptu je šlo za uresničitev ideje, ki jo je izražala znana izjava treh partij. »Zaključne ugotovitve« policije iz marca 1941 pravijo tudi, da so pri komunistih odkrili ilegalno propagando (Delo!). Pa ne samo to. Preiskava je dognala, da se komunisti niso omejevali samo na propagando, temveč so pripravljali tudi oborožen upor, da bi odstranil fašistični režim, ki je bil kriv vsega zatiranja in suženjstva. Po mnenju »Zaključnih ugotovitev« so v ta namen nastala na Krasu skladišča orožja, municije in eksploziva, ki so jih oblasti odkrile. Komunisti so po njihovem mnenju spodbujali tujerodne vojake k špijonaži, dezertacijam, k pasivni resistenci itd. Preiskave so potem še ugotovile, da se je komunistično gibanje prepletalo z iredentičnim gibanjem, ki so mu načelovali izobraženci in študentje iz tržaške, goriške in reške pokrajine ter Istre.¹¹

Odkritja pri zasliševanjih so fašistične oblasti gnala v nove aretacije, da bi pri koreninah odrezali nevarne dejavnosti. V prvih dneh septem-

⁷ Vremec, Upri so se fašizmu, Prim. dnevnik 13. XII. 1963, št. 295.

⁸ Vremec, ibid. 14. XII. 1963, št. 296.

⁹ Primorski dnevnik 18. V. 1963, št. 116.

¹⁰ Primorski dnevnik 19. V. 1965, št. 117.

¹¹ F. 1019/VIII.

bra so aretirali še novih 120 ljudi, ki so po njihovem mnenju pripadali iredentističnemu gibanju. Iredentistom je obtožnica očitala, da so kakor komunisti bili povezani z emigranti v Jugoslaviji, ki so jim dajali navodila, material in finančna sredstva. Tudi iredentisti so izdajali v Trstu ilegalni list »Iskra«. S komunisti so se po »Zaključnih ugotovitvah« ujemali glede narodnih zahtev, da je treba slovensko ljudstvo osvoboditi izpod jarma zatirancev.¹²

Ugotovitve pripovedujejo tudi, da se je med aretiranci posrečilo odkriti posebno nevarno dejavnost, špionsko, ki so se ji posvečali iredentisti v pričakovanju vstaje, ki naj bi nastala, potem ko bi Italija vstopila v vojno. Posebno pozornost so posvetili še teroristični dejavnosti in njenim oblikam.¹³

In kako se je pripravljanje procesa prepletalo s tendencami italijanske zunanje politike?

Ko so fašistične oblasti leta 1940 na veliko aretirale slovenske ljudi na Primorskem, je bil to čas, ko je Italija zbirala svojo vojsko na vzhodnih mejah, da bi napadla Jugoslavijo. Z aretacijami zato fašistične oblasti niso hotele samo uničiti mnogo nevarnih antifašistov, temveč so hotele rezultate preiskave uporabiti za opravičilo za svoj vojaški napad na Jugoslavijo. Od različnih elementov, iz katerih so bili sestavljeni aretiranci, so tedaj glede na Jugoslavijo porinili v ospredje nacionalne elemente. Toda z italijanskim napadom na Grčijo 28. oktobra 1940 je Jugoslavija stopila v ozadje. Položaj italijanske vojske v Grčiji pa se ni razvijal, kakor so fašistični oblastniki pričakovali. Pa tudi v Tripolisu je bil angleški pritisk zelo hud. Napad na Jugoslavijo je v takih okoliščinah postal nemogoč. Politika osi do Jugoslavije se je spremenila. Opozorimo naj na sestanek v Salzburgu 18. novembra 1940 in na Hitlerjevo pobudo za nove odnose z Jugoslavijo. Spremenjeni položaj je vplival tudi na pripravljanje drugega tržaškega procesa. Pripravljanje je stopilo v novo fazo. Ta se je pokazala v ponovnem pregledu aretiranih ljudi, ki so jih sedaj zmanjšali na tisto število, ki ga pravzaprav navajajo zaključne ugotovitve z dne 1. marca 1941.¹⁴

Druga kritična etapa je nastopila februarja in marca 1941, ko se je Nemčija trudila, da bi Jugoslavijo spravila v tabor osi. Preiskava proti aretirancem je prišla v zaključno obdobje. Formalno ovadbo je napravila kvestura 10. marca 1941. Sodelovali pa so dejansko še drugi organi: OVRA, karabinerji in vojaška obveščevalna služba. Dr. Juvančič pravi, da je politični cilj fašističnega Rima v tem času bil drugačen kot prej. Proces naj bi služil kot pritisk na jugoslovansko javnost, da bi spoznala, kako nevarno orožje ima v rokah fašistična Italija. Dr. Juvančič pravi, da direktnih dokumentarnih dokazov za to trditev v italijanskih virih sicer ni. Za to bolj govori posredno dejstvo, da so fašistične oblasti na prvo mesto postavile kot obtožence komuniste, nato šele druge. Toda s procesom tudi tedaj ni bilo nič. Dogodki v Jugoslaviji po puču 27. marca

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Juvančič, Prim. dnevnik 18. V. 1965, št. 116.

1941, ko sta nekaj dni nato Nemčija in Italija napadli in v nekaj dneh tudi zasedli Jugoslavijo, so proces zopet spravili z dnevnega reda.¹⁵ Pravzaprav moramo reči, da je prav to dejstvo bilo močan dokaz za to, da je Italija s procesom zasledovala politične cilje. V naslednjih pripravah na tržaški proces je nedvomno zopet nastopila nova doba. Priprave v njej so se razvijale v novih okoliščinah. Pravzaprav pa v tej dobi ni šlo več toliko za kake velikopotezne priprave, čeprav je tudi v tej dobi prišlo do novih aretacij, npr. dr. Čermelja, temveč bolj za to, katere trenutke naj fašistične oblasti imajo za ugodne ali primerne, da sprožijo proces.

Tretja kritična etapa je nastopila jeseni 1941. To je bil čas, ko je Italija izgubila Abesinijo, ko je v Afriki šlo slabo, dobro pa na vzhodni fronti, kjer so Nemci s svojimi zavezniki prodrli daleč na vzhod, prav do Moskve. Toda če to izpustimo, moramo reči, da na zunaj tedaj ni bilo kakega posebnega dogodka, ki naj bi vidno odločal, da se je naposled začel drugi tržaški proces. Bilo pa je več dogodkov, pravzaprav cel proces, ki se je začel razvijati v »najmlajši italijanski pokrajini, »ljubljski«, ki je silil fašistične oblastnike, da začno proces, namreč razvoj narodnoosvobodilnega gibanja. To pa ni zajelo samo ljubljanske pokrajine, temveč je že seglo čez stare meje »Julijske Benečije«. Začelo se je torej vidno kazati že tudi na Primorskem. Poveljstvo II. armade, ki je bilo bilo takrat na Sušaku, je z dopisom 27. oktobra 1941 opozorilo, da napadi na italijanske posadke v Sloveniji kažejo, da se komunistična dejavnost širi proti stari meji. Poveljstvo je izreklo strah, da bi komunisti ne začeli pronikati tudi čez staro mejo.¹⁶ Ta strah je seveda bil upravičen. Prav v tistih dneh, to je 28. oktobra je prišlo do prve in zraven tudi pomembne diverzantske akcije na progi Pivka—Prem pri Narinu,¹⁷ dobrih 14 dni kasneje, to je 15. novembra pa pri Štanjelu na Krasu.¹⁸ Pri končni sprožitvi procesa je imel odločilno vlogo ravno ozir na vedno silneje se razvijajoče narodno osvobodilno gibanje pri Slovencih na zasedenem ozemlju, ki pa je že začelo ogrožati tudi stare pokrajine v Julijski krajini. Da je dejansko pri procesu odločal prav ozir na narodnoosvobodilno gibanje, je na samem procesu pokazal državni pravdnik v svojem zaključnem govoru po končanih zaslišanjih. Tedaj je rekel: »Treba je misliti na položaj, ki se je ponekod pokazal v na novo zasedenih pokrajinah. Vse to daje misliti, da se je magnetna igla teh spletkarjev zdaj obrnila v gozd, kakor je nekdanj bila obrnjena v Jugoslavijo. Za položaj, kakršen se kaže v tem procesu, ne zadostuje, da zaključimo »dovolj«, temveč da naredimo trden in slovesen konec temu sramotnemu razgrajanju.«¹⁹ To se pravi, da so organizatorji drugega tržaškega procesa

¹⁵ Dr. Juvančič, Prim. dnevnik 18. V. 1965, št. 116 in 19. V. 1965, št. 117.

¹⁶ Dopis operacijskega urada pri poveljstvu druge armade Prot. 11272 z dne 27. 10. 1941 v fasc. 873/II.

¹⁷ Dopis glavnega štaba za teritorialno obrambo N/PI/18.740 di... 14. XI. 41, fasc. 997/VI.

¹⁸ Dopis postojnskih karabinerjev N 2/13-29. X. 1941 v fasc. 1014/VII.

¹⁹ Slovenec 11. 12. 1941, št. 289. Čermeljev prevod se nekoliko razlikuje od Slovenčevega, vendar so bistvene stvari izražene v obeh, str. 67—68.

hoteli prestrašiti Slovence, da bi se ne pridruževali narodnoosvobodilnemu gibanju, in s tem udariti gibanje samo.

Po dolgotrajnih pripravah so fašistične oblasti naposled odločile, da bo proces v prvi polovici decembra 1941, seveda v Trstu. V ta namen je posebno sodišče za obrambo države prišlo iz Rima v Trst. Predsedoval mu je fašistični general Antonio Tringali Casanova, ki so ga Slovenci poznali že iz drugih procesov. Kot državni pravdnik ali javni toživec je nastopil namestnik generalnega državnega pravdnika Carlo Fallace, ki je proti Slovincem tudi že nastopal na drugih procesih. Ob njem je sedel preiskovalni sodnik Cersosimo, za njim pa dr. Gennaro Perla, obtoženec dobro znan po mučenju in zasliševanju.²⁰

Na procesu se je po raznih pregledih in prečiščevanjih znašlo 60 obtožencev. Obtožnica proti njim je vsebovala hude obtožbe: sabotaže, teroristične akcije, odcepitev Slovenskega Primorja, propagando, priprave za oborožen upor, hujskanje za strmoglavljenje fašističnega režima itd. Kazenski zakonik je za omenjena dejanja v več primerih predvideval smrtno kazen.

Proces se je začel 2. decembra 1941. Za njegovo varnost so oblasti poskrbele z okrepitevijo varnostnih organov, kakor smo že slišali. V sodni dvorani se je proces začel z velikim fašističnim sijajem in v razpoloženju zmagovitega fašističnega nacističnega prodiranja proti Moskvi. Prisostvovalo je mnogo fašističnih veljakov in predstavnikov različnih organov.²¹

Po uspehih prejšnjih preiskav so obtožence po obtožnici razdelili v tri skupine, ker so nekaj časa predvidevali tri ločene procese, potem pa so vse tri skupine združili v en proces. V ospredje so na tem procesu porinili teroriste. Ta sklep je mogoče napraviti po tržaškem listu Piccolo, ki je takrat, ko je objavil sodbo napisal: »La sentenza nel processo dei terroristi«.

Po obtožnici je prišla prva na vrsto skupina izobražencev. Njej na čelo so postavili dr. Lava Čermelja, ki so ga sicer aretirali med zadnjimi. V tej skupini je bilo 22 obtožencev: dr. Lavo Čermelj; Boris Zidarič, visokošolec; France Tončič, advokat; Anton Ščuka, doktor agrarnih ved; Viktor Sosič, študent tehnike; Teodor Sardoč, zobozdravnik; Slavko Tutta, doktor gospodarskih ved; Josip Kosovel, profesor nemščine; Štefan Lovrečič, ravnatelj tržaške posojilnice in hranilnice; Angelo Kukanja, odvetniški praktikant; Roman Pahor, zavarovalni agent; Andrej Čok, bivši vojak avstrijske vojske; Slavoj Slavnik, pravdni zagovornik; Ludvik Šturm, študent medicine; Vladimir Mankoč, dijak trgovske akademije; Anton Babič, študent prava; Milan Bolčič, uradnik; Radivoj Bobič, študent medicine; Karel Stefančič, industrijski izvedenec; Anton Danev, zdravnik; Stanko Vuk, doktor diplomatskih ved; Avgust Sfiligoj, diplomiran pravnik in praktikant.²²

²⁰ Čermelj, Ob tržaškem procesu, str. 57.

²¹ Vidko Vremec, Uprli so se fašizmu, Prim. dnevnik 14. XII. 1963, št. 296.

²² Seznam ljudi po izreku sodbe (arhiv IZDG) in Čermelj, Ob tržaškem procesu, str. 45.

Na drugem mestu je bila komunistična skupina. Štela je 26 obtožencev. Po vrstnem redu so si sledili: Pinko Tomažič, študent ekonomije; Alojzij Budin, uradnik; Anton Abram, električar; Adolf Uršič, študent tehnike; Bruno Stanič, uradnik; Gvido Vremec, sodni uradnik; Srečko Colja, kamnosek; Rudolf di Lenardo, kamnosek; Ferdinand Rukin, mizar; Albin Dujc, zobotehnik; Vladimir Dujmovič, prodajalec; Ivan Gašperšič, kmet; Ludvik Požrl, kmet; Ivan Vatovec, mizar, Albin Škerl, kmet; Ivan Vadnal, kmet; Samec Jakob, kmet; Franc Sluga, kmet; Jakob Dolenc, kmet; Alojzij Besednjak, kmet; Viktor Bobek, pek; Giovanni Postogna, mehanik; Franc Udovič, trgovec; Josip Ujčič, kovač; Marija Urbančič, uradnica; Oscar Caramore, mehanik. Caramore je bil vojak in bil zapleten v proces, ker je prodal nekaj vojaškega blaga Viktorju Bobku.²³

Toda komunistična skupina dejansko ni bila tako številna. Preiskovalni organi so ji priključili Bobkovo špionažno skupino in izsilili neka priznanja, da bi na ta način kompromitirali komunistično delovanje, ker bi ga prikazali v špijonažni luči.²⁴ Po raziskovanju Milice Kacinove je v drugi skupini bilo samo 17 komunistov.²⁵ O Bobku je Albin Dujc zapisal v svojih povojnih spominih, da ni bil komunist. Po njem je bil agent na dve strani. Na eni strani je delal za Italijane, na drugi pa tudi za jugoslovansko obveščevalno službo. Zato so ga Italijani obsodili na smrt.²⁶

Na tretjem mestu je bila skupina teroristov. Štela je 12 obtožencev: Simon Kos, kmet; Josip Kos, kmet; Friderik (»Mirko«) Brovč, trgovec; Srečko Rejec, kmet; Ludvik Prezelj, kmet; Franc Bizalj, kmet; Franc Kavš, trgovec; Ivan Ivančič, tkavec; Leopold Čopi, delavec; Edvard Mlekuž, kmet; Ivan Klavora, kmet; Miroslav Zornik, kmet.²⁷

Po seznamih, ki so na razpolago in ki kažejo, v katerih krajih so bili doma posamezni obtoženci, moremo reči, da je na drugem tržaškem procesu bila obtožena vsa Primorska, ker so obtoženci bili doma iz vseh slovenskih krajev Julijske krajine, od Bovca do Baške grape prek Vipavske doline in Krasa do Pivke in krajev okoli Ilirske Bistrice, a največ jih je bilo iz Trsta. Pripadali so različnim političnim smerem in vsem stanovom, tako da se je na tržaškem procesu resnično odražalo skupno prizadevanje vseh primorskih Slovencev.²⁸

²³ Ibid, Čermelj, str. 53. Pri Dujmoviču je Čermelj napačno napisal priimek kot Duminič.

²⁴ Rokopis neznanega avtorja z naslovom: »Komemoracija žrtev tržaškega procesa« v arhivu IZDG, fasc. 26/II-8, gradivo iz Trsta. Komemoracija, ki jo spis omenja, je bila v partizanih po kapitulaciji Italije. Avtor rokopisa je morda Albin Dujc (P. D. 13. XII. 1963, št. 295). Tudi Vidko Vremec Bobka ne vključuje v skupino komunistov.

²⁵ M. Kacin, Ob 20-letnici II. tržaškega procesa, Komunist 8. XII. 1961, št. 49, str. 8.

²⁶ Zapisnik razgovora s tov. Albinom Dujcem — julija 1960, v arhivu IZDG.

²⁷ Ibid, Čermelj str. 53.

²⁸ Prim. Čermelj, Ob tržaškem procesu, str. 544; — Adriano Dal Pont — Alfonso Leonetti — Pasquale Maiello — Lino Zocchi, Aula IV, tutti i processi del Tribunale Speciale fascista, Roma 1961, strani 629, str. 454—456. Cit. Aula IV.

Razprava na procesu je tekla tako, da bi potrdila začasne ugotovitve policijskih preiskav pred procesom. Tedaj so prišla na dan mučenja preiskovalnih organov, ker so nekateri obtoženci zanikali, kar so izpovedali oziroma priznali v preiskovalnem postopku pod strahotnim fizičnim in duhovnim pritiskom.

Na razpravi so se obtoženci v splošnem dobro zadržali, mirno in dostojanstveno so zagovarjali svoje nazore. Od takega ravnanja sta se ločila Viktor Sosič in Zorko Ščuka, ki sta za preiskavo napisala dolge memorandume, kjer sta izpovedala stvari, ki s procesom niso imele zveze. Vseskozi borbeno so se na procesu zadržali komunisti, čeprav so bili prej podvrženi strahotnemu mučenju v preiskovalnem postopku. Toda na preiskavi niso vsi vzdržali. Alojzij Budin je na zaslišanju povedal vse, kar je vedel. Povsem drugače se je zadržal Pinko Tomažič, ki je položaj reševal, kolikor je mogel.²⁹ Pinko Tomažič je brez ovinkov priznal propagando za komunistične ideale in za uporniško gibanje. Odločno pa je zavrnil vsako obtožbo, da bi sodeloval pri vohunstvu. Pri tem je trdil, da komunisti niso imeli nobenega razloga, da bi podpirali slovenske nacionaliste, ker so se njihove težnje močno razlikovale. Pinko je izpovedal, da so slovenski komunisti težili po ustanovitvi sovjetske republike, ki bi obsegala vse Slovence v Jugoslaviji, Italiji in Avstriji (Nemčiji), nacionalisti pa so delali za to, da bi se Julijska krajina priključila Jugoslaviji.³⁰

Po končanem izpraševanju obtožencev in zaslišanju prič je prišel na vrsto državni pravdnik Fallace. Govoril je s kratkim odmorom od 9. ure dopoldne do 5. ure popoldne. Njegov izredno dolgi govor je v celoti objavil tržaški list »Piccolo« 10. decembra 1941 na 4 straneh po 8 stolpcev drobnega tiska. Fallace je v tem govoru na široko prikazal vsebino in značaj celotne obtožbe, obdeloval je pa tudi obtožence posamič. Obtožence je zaničljivo imenoval človečke, ki so prevzeti s sovraštvom, maščevalnostjo in sektaško mržnjo ter tesno povezani z nevidnimi, toda silno močnimi vezmi izrazito zarotniške družbe, hibridne družbe, ki jo vodijo tuje sile. — Dejansko sta vsebino Fallacejevega govora prežemala bes in mržnja do slovenstva in do vsega, kar ni bilo italijansko in fašistično.³¹

Kako daleč od tega Fallaceja je bil preprosti sin tolminske zemlje Simon Kos, ki je mislil, da bodo sodniki sodili pravično. V enem od zadnjih pisem, ki jih je pisal svojim staršem, je napisal: »Zgodilo se je torej, kar ne bi nikoli pričakoval. Imel sem vero v pravico do zadnjega. Smešna zmeta! Pravico so ubili. In zdaj razumem, ako niso imeli spoštovanja do nekaj, do tako svetega, kaj sem si mogel domišljati šele jaz, ubogi črv...«³²

V skladu s svojim govorom je državni pravdnik predlagal najstrožje kazni za obtožence: 12 smrtnih obsodb, 20 obsodb na trideset let in potem

²⁹ Zapisnik razgovora s tov. Albinom Dujcem — julija 1960, arhiv IZDG.

³⁰ Čermelj, Ob tržaškem procesu, str. 58, 59, 60.

³¹ Čermelj, Ob tržaškem procesu, str. 65—68.

³² Pisma na smrt obsojenih, druga izdaja, Ljubljana 1959, izd. DZS, str. 123.

vedno manj, skupno pa na 973 let ječe. Oprostitev je predlagal samo za 2 obtoženca, Josipa Kosa in De Lenarda. Za državnim pravdnikom so govorili še branivci, sodbo pa so izrekli v nedeljo 14. decembra 1941.

Sodba je bila nekoliko milejša, kakor jo je predlagal državni pravdnik, vendar še kljub vsemu huda, ker ni bila mišljena samo kazen za obtoženca, temveč v smislu besed državnega pravdnika, da je treba misliti na položaj, ki se je ponekod pokazal, tudi grozeč opomin vsem drugim.³³ Po izreku sodbe so bili vsi obtoženci krivi, da so bili člani tajnega združenja, ki je obsegalo skupine različnih političnih tendenc, komuniste, teroriste, demoliberalce, katoličane, toda vse so bile iredentističnega značaja. Združenje je snovalo atentate proti celovitosti države, sabotaže proti vojaškim napravam, vojaško in politično vohunstvo, ščuvanje vojakov, da bi ne bili pokorni zakonom, upor proti državnim oblastem. Posameznim skupinam je pa sodba še posebej odmerila krivdo.³⁴

Na sodbi so bili oproščeni samo štirje obtoženci (Di Lenardo, Josip Kos, Bobič in Babič).

Obsojeni so bili:

- na poldrugo leto 1 (Caramore),
- na 6 let trije (Mlekuž, Besednjak in Zidarič),
- na 7 let eden (Rukin),
- na 8 let eden (Urbančičeva),
- na 10 let dva (Štefančič, Danev),
- na 12 let šest (Pahor, Čok, Udovič, Stanič, Mankoč in Šturm),
- na 15 let šest (Kosovel, Lovrenčič, Slavik, Bolčič, Vremec in Vuk),
- na 16 let trije (Kukanja, Tončič in Colja),
- na 24 let eden (Sosič),
- na 30 let triindvajset (Ujčič, Sfiligoj, Budin, Abram, Uršič, Dujmovič, Gašperič, Požrl, Vatovec, Škerl, Semec, Sluga, Dolenc, Postogna, Brovc, Rejec, Prezelj, Brizaje, Čopi, Klavora, Tuta, Dujc in Zornik).

Vsi razen Caramore so bili nadalje za vedno izključeni od javnih služb in postavljeni pod policijsko nadzorstvo, vsi so bili skupno obsojeni na plačilo stroškov in vzdrževalnine v preiskovalnem zaporu.

Na smrt je bilo obsojenih devet obtožencev (Čermelj, Bobek, Ščuka, Ivančič, Kavš, Simon Kos, Sardoč, Vadnal in Tomažič).

Sodišče je tudi odločilo naj se izvleček smrtnih obsodb z navedbo izvršene justifikacije razobesi v vseh občinah Italije.³⁵

Še isti dan po sodbi so branivci na smrt obsojenih vložili prošnje za pomilostitev. Še isti večer so štirim od obsojencev sporočili, da je Mussolini kot načelnik vlade predlagal kralju-cesarju štiri pomilostitve. Praktično je to pomenilo toliko, kakor da so že pomiloščeni. Formalni odlok o pomilostitvi je kralj podpisal šele 18. decembra 1941. Z njim je bila Čermelju, Ščuki, Kavsu in Sardoču smrtna kazen spremenjena v dosmrtno ječo.³⁶

³³ Čermelj, Ob tržaškem procesu, str. 70—71.

³⁴ Sodba v arhivu IZDG, fasc. 1019/VIII.

³⁵ Čermelj, Ob tržaškem procesu, str. 71—72; — Sodba v arhivu IZDG, fasc. 1019/VIII.

Za nepomiloščene, med katerimi so bili Viktor Bobek, Ivan Ivančič, Simon Kos, Ivan Vadnal in Pinko Tomažič, je moralo sodišče takoj vse pripraviti za izvršitev sodbe. Sodbo so izvršili ob zori naslednjega dne 15. decembra 1941, ko so bili Pinko Tomažič in tovariši ob 8.20 ustreljeni na openskem strelišču nad Trstom.³⁷ Po izpovedi jetniškega kaplana Cara, ki je prisostvoval ustrelitvi, so vsi obsojenci šli pogumno v smrt.³⁸

Trupla ustreljenih so fašisti prikrili, da bi izbrisali sledove svojih dejanj in preprečili, da bi grobovi ustreljenih postali simbol žrtev boja za pravico in svobodo tlačnega naroda. Njihove grobove so našli šele po vojni avgusta 1945 na pokopališču v vasi Villorba blizu Trevisa. Prenesli so jih v Trst in pokopali v domači zemlji.³⁹

Glede ustreljenih je treba še dodati, da je med njimi bil Pinko Tomažič edini komunist in edini intelektualec, drugi so bili narodni revolucionarji, vsi kmetje ali delavci, dejanski zbiravci orožja in atentatorji, ki so bili blizu komunistom. Oproščeni so bili narodnjaki in intelektualci. Zaradi teh dejstev bi bilo soditi, da je pri procesu dejansko šlo za demonstracijo proti narodnoosvobodilnemu boju.

Vrnimo se tu še enkrat k namenu, ki so ga fašistični oblastniki hoteli doseči z drugim tržaškim procesom prav v času, ko so ga dejansko izvedli. Glavni njihov namen je vsekakor bil z drastičnimi kaznimi zagroziti vsem, ki bi se predali narodnoosvobodilnemu gibanju. Proces naj bi s svojimi rezultati bil nenehni opomin vsem, ki bi se hoteli dvigniti proti fašističnim gospodarjem. Za narodnoosvobodilno gibanje v Slovenskem Primorju je zato tržaški proces bil hud udarec. Nedvomno je izguba Pinka Tomažiča bila ena najtežjih izgub. Pinko Tomažič je bil tisti, ki je med komuniste Slovenskega Primorja prinesel novega duha, globlje ideološke poglede in večjo aktivnost, česar vsega se je naučil pri komunistični partiji v Sloveniji. Toda ni šlo samo za Pinka. Mnogo obetajočih ljudi, zlasti prekaljenih komunistov so požrli zapori in taborišča. Z njimi je Osvobodilna fronta izgubila mnogo dragocenih delavcev še prej, preden jih je v svoje vrste sploh dobila.⁴⁰ Če se je oboroženi boj na Primorskem razvijal počasneje, potem moramo del razlogov pripisati tudi izgubi velikega števila ljudi, ki jih je pogoltnil drugi tržaški proces. Toda poti primorskega ljudstva v osvobodilni boj tudi ta izguba ni preprečila. Narodnoosvobodilni boj je ustrezal takim ljudskim globinam, da ga v takratnih okoliščinah nobeno nasilje ni moglo več trajno zadržati.

In kakšne so bile te ljudske globine in kaj so izražale? Nedvomno navezanost na rodno zemljo in na slovenski jezik! Izražale so željo po svobodi, po združitvi z brati, željo po boljšem življenju zatiranih. Proces sam je v splošnem bolj posredno izražal te težnje, v bistvu je bolj udaril po njih. Zelo jasno pa jih izražajo nekatera zadnja pisma na smrt obso-

³⁷ Fasc. 1019/VIII.

³⁸ Čermelj, Ob tržaškem procesu, str. 87.

³⁹ Vidko Vremec, Uprli so se fašizmu, Prim. dnevnik 14. XII. 1963, št. 269.

⁴⁰ Prim. Ivo Juvančič, Priprave na drugi tržaški proces... Prim. dnevnik 19. V. 1965, št. 117.

jenih. Naj tu navedemo najprej eno od pisem, ki jih je pisal Simon Kos po smrtni obsodbi in sicer pismo staršem, potem pa še pismo Pinka Tomažiča, ki ga je tudi pisal svojim staršem.

Ljubi starši!

Ta trenutek, ko pišem te vrstice, znate tudi že Vi, da so tudi zame zahtevali smrtno kazen. Kar bi se ne bil nikoli mislil, se je zgodilo. Žal mi ni zame, ampak za Vas, ker se močno bojim, da Vas bo to uničilo, ako se v resnici zgodi. Dejal sem, da zame mi ni žal, čeprav bi tako rad še živel. Imam 30 let, a nisem še nič živel, toda če je res treba, da moram dati življenje, naj se zgodi! Vest mi ne očita ničesar, ker nisem zagrešil nobenega dejanja, ki bi se ga moral sramovati. Srečen bi bil, ako bi znal, da more moja kri ohladiti le del gorja, ki ga trpi moj ubogi narod, in če bi vedel, da bo ta moja žrtev le malo koristila trpečemu človeštvu, potem sem živel dovolj. Prepričan pa sem, da mora za temi najtemnejšimi dnevi naše zgodovine zasijati nova zora! Ne žalujte za mano! Bodite raje ponosni name, ni se Vam treba sramovati proti nobenemu radi mene. Saj rad zapuščam ta svet, ki ga je človeška sebičnost naredila tako grdega.

Ljubil sem Vas vedno, dasi Vam tega nisem odkrito kazal. Da Vas ljubim, sem občutil posebno, kadar sem bil daleč od Vas. Tudi spoštoval sem Vas vedno. Zame ste bili najboljši starši vsega sveta. Zato mi je žal in Vas prosim odpuščanja, če sem Vas kdaj žalil. Oprostite mi predvsem to veliko žalost. Če bi Vas bil ubogal, bi ne prišlo do tega. Toda ni moglo biti drugače. So še višji ideali, ki to opravičujejo.

Mnogo laže umrem, ker vem, da bo Jože kmalu prost in se vrne zopet med Vas. To sem si predvsem želel, bolj kot lastne rešitve. Imel sem še to posebno srečo, da sem bil te zadnje mučne dneve vedno z bratom skupaj (tudi na verigi).

Ljubil sem preveč to zemljo, preveč sem ljubil svoje gore, tako da se tedaj, ko je bil še čas, nisem mogel odtrgati od njihovega objema. Zato je treba, da tej svoji zemlji žrtvujem to skromno življenje, saj drugega tako nimam.

Ni težko umreti, verujte mi! Živeti je teže. Posebno jaz nisem mogel nikoli tako živeti, kot so drugi hoteli, zato se rad umaknem. Zavest, da nisem nikdar nikomu škodoval, me krepi. Kdor pa je kriv te naše nesreče, naj mu Bog odpusti. Jaz odpuščam vsem, ki so me ves ta čas blatili in žalili, saj če bi me bili razumeli, me gotovo ne bi. Pozdravljam torej vse moje nesrečno ljudstvo, pozdravljam svojo vas in svoje gore. Pozdravljam Vas, dragi roditelji in draga sestra. Zahvaljujem se Vam, da ste me naučili ljubezni do svojega jezika in svoje zemlje. Tedaj, ko boste to čitali, se bodem že radoval z brati in sestrami v boljšem življenju. Ne jokajte! Ne žalujte, ker jaz sem srečen!

Pozdravlja Vas poslednjič

Vaš Simon

Simon Kos je napisal iz ječe štiri pisma, dve pismi staršem, eno sestri in eno bratu Cirilu. Glavne misli se povračajo v vseh pismih, toda najmočnejše in najjasnejše so izražene v prvem pismu staršem.

Pinko Tomažič je pisal iz zapora več pisem. Staršem je pisal že 26. marca 1941 in 2. aprila 1941. V dneh procesa je 11. decembra pisal tovarišem komunistom, po obsodbi pa je pisal staršem, sestri in zaročenki. Tu naj navedemo pismo, ki ga je pisal staršem po obsodbi 14. decembra 1941.⁴¹

Predragi starši!

14. dec. 41

Teško mi je pisati to pismo, pa ne radi mene, še zdaleka ne, miren sem in skoro zadovoljen. Teško mi je radi vas in žalosten sem le, ko mislim na vas, na vse sorodnike, tovariše in prijatelje, ter na žalost, ki vam jo povzročam, čeprav nehote.

Skušal sem vam dokazati že večkrat, da je moja pot drugačna od vaše in da se moji cilji z vašimi ne morejo strinjati. Ne vem, koliko ste me lahko razumeli, toda vem, da me dobro poznate in slutite, zakaj sem ravnal, zakaj sem živel na tak način, zakaj je bilo neizbežno, da se zgodi, kar se bo zgodilo.

Zahvaljujem se vam za vse, kar ste storili zame, za ves trud, za vse trpljenje, ki sem vam ga hote ali nehote povzročil.

Mati, ki me je v vojni vihri nosila po svetu, je zame najdražji spomin, najljubša podoba moje matere, matere begunke. Oče, ki me je priklenil na našo zemljo, na kmečko življenje, je moj ljubi oče.

Dragi starši, potom vas in potom none sem spoznal težko življenje našega ljudstva in nepopisno trpljenje vojnih let, podlago, na kateri sem zgradil svoj življenjski smoter.

Odpustite mi za vso žalost, katero vam povzročam, saj veste, da ni radi moje zlobe. Doba je pač taka ...

Moje knjige, ki jih imam tukaj, prosim dajte Vilkotu (Guido) Vremec, denar in obleko pa Srečku Colja (Felice Zoli). Sem jima že obljubil. Knjige doma naj da Danica, komur se ji zdi.

Zdravo!

Pino

V arhivu tržaške kvesture so ohranjeni trije listi, ki zaslužijo posebno pozornost, ker so na njih zbrani rezultati opazovanja ljudi, kako je namreč med njimi odmeval proces. Tržaška kvestura je ta opazovanja posebej organizirala. Ni se pa omejila samo na Slovence, temveč je prisluškovala tudi Italijanom. Zbrani podatki obsegajo čas od 3. do 12. decembra. Ne smemo pa pri tem pozabiti temeljnega stališča kvesture do obtožencev, ki so zanj po prav po teh papirjih bili »banda teroristov«.

Zdravi del prebivavstva, to je tisti, ki je stal na strani fašistične vlade, pravi kvestura, je takoj v začetku (3. XII.) proces ugodno komentiral. Ljudje tega kroga so pričakovali, da bodo odgovorni strogo kaznovani. Povsem drugače je bilo med slovenskim prebivavstvom na Krasu, ki se je držalo rezervirano in javno ni tvegalo svojih sodb (4. XII.).

⁴¹ Obe pismi v knjigi Pisma na smrt obsojenih Ljubljana 1959, druga izdaja, DZS; Kosovo pismo na str. 121, Tomažičevo na str. 296.

Zasliševanja na procesu je prebivavstvo spremljalo z velikim zanimanjem. Šestega decembra so nekateri, vsekakor Italijani, obžalovali, da preiskave niso bile širše, češ da se mnogi, ki bi spadali na proces, svobodno gibljejo po ljubljanski provinci, da, nekateri celo po Julijski Benečiji. Drugače je seveda bilo na Krasu. Kajti prebivavstvo se je 7. decembra še vedno zadrževalo rezervirano. Študentje v Sežani so dnevno prihajali v Trst, da so mogli slediti procesu. Naslednji dan, 8. decembra, je vzbudila neugodne komentarje izjava advokata in tržaškega župana Ruzziera, češ da je na procesu podprl obtoženca Tončiča. Tega dne omenja kvestura tudi rezerviranost slovenskega ženskega sveta, ki pa je bil vendarle sovražen. Zraven je dodala, da še nikoli ni bilo opaziti take sproščenosti v slovenskem govorjenju in petju ne samo v vaseh tržaške okolice, temveč celo v središču Milj. Devetega decembra je kvestura poročala o demonstracijah proti županu Ruzzieru zaradi njegove izjave v korist obtoženca Tončiča, češ da je s tem izrazil simpatije za Slovence na procesu. Demonstracije so seveda priredili »zdravi« prebivavci Trsta. Naslednjega dne, 10. decembra, je v fašističnih krogih dobro odmeval govor državnega pravdnika. Pri 12. decembru je kvestura napisala, da je zanimanje za proces bilo vedno večje, in to v podeželskih krajih, pa tudi v mestnih predelih, kjer prevladujejo Slovenci. Največ prostora je tega dne posvetila nastopu zagovornika Casinellija. Po njenem mnenju je zelo vplival na javno mnenje, zlasti v srednjem sloju, pa tudi med izobraženci. Zaradi njegovega zagovora se je povečalo število tistih, ki v obtožnici niso videli več tako hudih zločinov. O Slovencih je tega dne zapisala, da so le navidezno rezervirani, na znotraj pa med njimi očitno vre. Krožijo glasovi o maščevanju takoj po sodbi. Za vsakega usmrčenega bodo plačali fašistični eksponenti.⁴²

Uradni red fašistične policije je bil tak, da je tržaški kvestor pošiljal šefu policije v Rimu tedenska poročila o položaju na svojem področju, generalni direkciji javne varnosti v Rimu pa je pošiljal obsežna poročila na vsake tri mesece. Sestavljena so bila po obrazcu, po kakršnem so podrejene enote njemu pošiljale poročila. Splošno poročilo je bilo itak povzeto po podrobnejših poročilih podrejenih enot. To poročilo je poročalo tudi o vtisu, ki ga je med italijanskim prebivalstvom napravila sodba, ki jo je izreklo posebno sodišče za obrambo države »proti znanim teroristom in slovenskim iredentistom ter pomilostitev, podeljena štirim obtožencem, ki so bili obsojeni na smrtno kazen«. Med italijanskimi prebivavci so bili taki, ki so povzdigovali plemenitost fašistične pravice, na drugi strani je pa bil večji del Tržačanov razočaran, ker je pričakoval strožje sodbe. To je bil tisti del, ki je po kvestorjevem mnenju iz lastnih izkušenj poznal značaj Slovencev, s katerimi je vedno treba ravnati trdo, češ da so po naravi zahrbtni, prevejani in hinavski.⁴³

Značaj enake šovinistične prenapetosti in morda tudi kratkovidnost je tržaški kvestor pokazal v istem poročilu pri ocenjevanju listkovne

⁴² Fasc. 1019/VII.

⁴³ Poročilo o političnem in gospodarskem položaju v tržaški provinci, št. 022243 z dne 25. XII. 1941 v fasc. 1014/VIII.

akcije Kovačičevih aktivistov, ki so prav z obsežnim trosenjem letakov po Trstu in daleč po deželi izražali resnični notranji odpor proti fašističnim metodam zapiranja in kaznovanja slovenskih ljudi. Kvestor je v ta-istem poročilu nadrejenim organom v Rimu zelo zelo omalovaževal to akcijo: Med potekom znanega procesa pred posebnim sodiščem za obrambo države proti slovenskim iredentistom, komunistom in teroristom so slovenski elementi razširili nekaj desetih protidržavnih letakov, ki so bili napisani deloma v slovenskem, deloma v italijanskem jeziku, protestirajoč proti procesu in spodbujajoč na upor proti fašizmu.⁴⁴ Teh letakov ni bilo nekaj desetinj, temveč na stotine in tisoče, pa čeprav se ta akcija ni mogla primerjati s kako ljubljansko v tistem času. V tržaških razmerah je vendarle bila pomembna.⁴⁵

Zusammenfassung

DER ZWEITE PROZESS VON TRIEST

Thema der Abhandlung sind die Hauptphasen und Merkmale des in der ersten Dezemberhälfte 1941 in Triest stattgefundenen Prozesses. Im ersten Teil wird das von italienischen Amtsstellen gegen die slowenischen Häftlinge geführte Untersuchungsverfahren geschildert: wieviele Verhaftungen gemacht wurden und wie, ferner die Anwendung von Foltermethoden, derentwegen schon während des Untersuchungsverfahrens mehrere Todesfälle zu verzeichnen sind.

Anschliessend erörtert der Verfasser die Wichtigkeit der Tendenzen der italienischen Aussenpolitik für die Aufnahme des Prozesses selbst.

Dem ersten Prozessentwurf nach — noch 1940 — sollte dieser den italienischen Machthabern zur Rechtfertigung eines Überfalls auf Jugoslawien dienen. Nationale Elemente wurden in den Vordergrund gerückt. Als aber wegen der ungünstigen Entwicklungen in Griechenland und Afrika die Überfallspläne zurückgestellt wurden, liess auch die Intensität der Prozessvorbereitungen nach. Dem zweiten Prozessentwurf nach sollte er als Druckmittel gegen Jugoslawien dienen und zwar im Zusammenhang mit dem Beitritt Jugoslawiens zu den Axenmächten. Jetzt standen die Kommunisten im Vordergrund, und zwar mit der Begründung, sie hätten schwere Waffen gegen Jugoslawien in den Händen. Doch kam es auch diesmal nicht zum Prozess, denn 1941 ist Jugoslawien kampflos unterworfen worden, wodurch der Prozess vorübergehend sinnlos geworden war. Im Herbst 1941 wurden unter dem Eindruck der sich in den besetzten Regionen von Ljubljana entwickelnden Partisanenbewegung die Prozessvorbereitungen zum dritten Mal wiederaufgenommen. Die italienischen Behörden befürchteten das Übergreifen der Partisanenbewegung auf Primorsko, auf jenes Gebiet also, das schon seit Ende des ersten Weltkrieges zu Italien gehört hatte. Da diese Befürchtung nicht unberechtigt war, sollten vor allem die Slowenen in Primorje durch den Prozess abgeschreckt werden.

Der Prozess fand schliesslich in der ersten Hälfte Dezember 1941 in Triest statt. Offiziell wurde er gegen der Terrorismus — also die Tätigkeit der Volksbefreiungsbewegung — gerichtet. An die erste Stelle im Prozessverfahren rückten die Intellektuellen — unter ihnen fiel die führende Rolle Dr. Lavo Čermelj zu —, die zweite Stelle nahm die kommunistische Gruppe ein, an der dritten stand eine Terroristengruppe. Die Angeklagten kamen aus allen

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Neki nepodpisani memoarski vir v arhivu IZDG govori o nad 20.000 raztresenih letakov vseh vrst.

Teilen von Primorsko, so dass auf dem Prozess ganz Primorsko angeklagt war. Beim Prozessverfahren kamen auch die schrecklichen Foltermethoden zur Sprache. Pinko Tomažič hatte gestanden, dass die Kommunisten die Gründung einer aus allen slowenischen Gebieten in Italien, Slowenien und Österreich bestehenden Sowjetrepublik geplant hatten. Auf der italienischen Seite traten bei dem Prozess der Rachedurst und Hass der italienischen Behörden auf die Slowenen zu Tage, auf der Seite der Angeklagten der Idealismus der jungen Männer aus Primorje.

Vom Staatsanwalt wurden beim Prozess 12 Todesurteile gefordert, es sind 9 ausgesprochen worden, davon sind 4 Verurteilte schliesslich zu lebenslanger Haft begnadigt worden. Die Todesurteile sind schon am folgenden Tag auf dem Schiesstand bei Opčine über Triest vollstreckt worden. Unter den Erschossenen befand sich ein kommunistischer Intellektueller, die übrigen waren Volksrevolutionäre, Bauern und Arbeiter, die Waffen gesammelt und Attentate verübt hatten. Der Prozess war in der Tat eine Demonstration gegen die Volksbefreiungsbewegung der Slowenen in Primorje, doch konnte diese auch durch scharfe Urteile nicht mehr aufgehalten werden.